

UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA



TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

ÚSTAV ČESKÉHO JAZYKA A TEORIE KOMUNIKACE

STUDIJNÍ OBOR: ČESKÝ JAZYK

ÚVOD DO TEORIE JAZYKOVÉ SPRÁVNOSTI

INTRODUCTION TO THE THEORY OF LANGUAGE CORRECTNESS

2017 MARTIN BENEŠ

VEDOUCÍ PRÁCE:

doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.

Úvod

Předkládaná disertační práce přináší novou konceptualizaci předmětné oblasti (teorie) jazykové kultury z perspektivy tzv. ontologického „socialismu“. Tyto teze shrnují, proč je žádoucí danou předmětnou oblast nahlédnout z nové perspektivy (odd. 1 = kap. 1 a 2), jaké jsou charakteristiky a vlastnosti ontologického „socialismu“ (odd. 2 = kap. 3, 4 a 5), jak daná předmětná oblast z této perspektivy vypadá (odd. 3 = kap. 7, 8 a 11), a jaké důsledky z toho plynou pro její popis, výklad a případnou správu (odd. 4 = kap. 6, 9, 10, 12 a 13).

1 Teorie jazykové kultury

1.1 Tradiční otázky a faktory mající vliv na diskusi o nich

Čeští lingvisté se v rámci teorie jazykové kultury (TJK) od 30. let 20. století zabývali *tradičními otázkami* typu „co je to spisovná čeština“, „které prostředky do ní patří a které nikoliv“, „existuje hovorová čeština a co je její součástí“, „jaké je postavení obecné češtiny v rámci národního jazyka“ a „jaký je její vztah k jazyku spisovnému“ (viz Nebeská, 1996; Cvrček, 2006).

Diskuse o uvedených otázkách v českém prostředí nebyla a není v celkovém pohledu příliš uspokojivá. Příčinu lze vidět mj. v tom, že diskusi o těchto otázkách komplikovaly následující tři faktory: (1) jakési emocionální, přepjaté vnímání české kultury a českého jazyka, které vzniklo jako důsledek lingvocentričnosti českého národního obrození (Macura, 1995), později je vzkřísily domácí politicko-kulturní elity v reakci na nacistickou okupační politiku v protektorátu (Tesař, 2006/1967–1969; 2014/1989) a které přetrvalo i v situaci po roce 1948, záměrně navazující na dobu obrození (Macura, 2008/1992); (2) důsledně útvarový (*variety-based*) přístup k jazyku (češtině); a nejnověji (3) vnímání předmětné oblasti lingvistiky z pozic tzv. ontologického či metodologického fyzikalismu, podle něhož v ní existují jen smysly vnímatelné časoprostorové entity – produkty řečové činnosti.

Vlivu těchto faktorů je žádoucí se vyhnout, a to *nově formulovanou otázkou*, v individualizující (singularizující) a interakční perspektivě: „je určitý jazykový prostředek x v nějaké situaci Y správný, spisovný, přiměřený, žádoucí, adekvátní atd., může se v ní použít, aniž by si tak ten, kdo ho použije, nějak uškodil?“, „je v situaci Y správné, spisovné, adekvátní atd. použít prostředek x_1 , nebo x_2 ?“ atp.

1.2 Teorie vs. předmětná oblast

Další příčinou neuspokojivosti diskuse o zmíněných *tradičních otázkách* byla nepřiliš jasná, a přitom příliš omezující představa o předmětné oblasti, na jejímž pozadí se tyto otázky budou řešit. Konkrétní

problémy představuje zejména to, že (1) odkazuje-li termín jazyková kultura k předmětné oblasti, je, resp. donedávna byla TJK jedinou teorií, která se touto předmětnou oblastí zabývá – důsledkem je nežádoucí splývání jinde samozřejmé distinkce mezi předmětnou oblastí (= čím se zabývám) a reflektovaným úhlem pohledu, z něhož k ní přistupuji (= teorií, popisem); že (2) jako předmět TJK se vnímá primárně jazyk a sekundárně jeho užívání, tj. dvě sice podstatné a rozložené části „totalit[y] podstat fenomenů a okolností (přirozené) mezilidské řečové komunikace“ (Kořenský, 1989, s. 7 a 8), nikoliv však celá jejich šíře, resp. nikoliv její další podstatné entity; a že (3) cílem TJK není předmětnou oblast popisovat/vykládat, ale spravovat, dobovými výrazy přestit nebo tříbit – TJK je „instrumentalisticky orientovaná“ (Cvrček, 2006, s. 16), resp. má „inherentně intervenční“ (*ibid.*, s. 12) či „doktrinální charakter“ (Starý, 1992).

Dosud se na komplex *tradičních otázek* (pod vlivem zmíněných negativních faktorů) odpovídalo na pozadí jistého, spíše implicitního popisu příslušné předmětné oblasti, vymezené dost úzce kolem langue-parolové dichotomie, a navíc v rámci jediné, inherentně intervenční teorie. V této práci se na komplex sice blízké příbuzných, ale *nově formulovaných otázek* odpovídá na pozadí jiného, explicitnějšího popisu příslušné předmětné oblasti, vymezeného širěji kolem „totalit[y] podstat fenomenů a okolností mezilidské řečové komunikace“, a to v rámci jiné, nové teorie. Z toho důvodu se tu pro danou předmětnou oblast i teorii, která se jí zabývá, nepoužívají termíny jazyková kultura (= oblast) a teorie jazykové kultury, ale jazyková správnost (= oblast) a teorie jazykové správnosti.

2 Perspektiva

2.1 Ontologický „socialismus“

V jádru ontologického „socialismu“ stojí jednoduchá myšlenka, kterou lze v lingvistických termínech vyjádřit např. takto: „When speakers speak they *presuppose* certain things, and what they *presuppose* guides [...] what they choose to say [...]“ (Stalnaker, 2002, s. 701; kurziva originálu). Uživatelé jazyka (UJ) se tak řídí, předběžně řečeno, svými znalostmi o tom, co (podle nich) vědí jejich interakční partneři, a znalostmi o tom, co (podle nich) vědí jejich interakční partneři o nich samých. Tyto znalosti zajišťuje fenomén/mechanismus popsateľný jako „sharing of experiential content (e.g., feelings, perceptions, thoughts, and linguistic meanings) among a plurality of subjects“ (Zlatev et al., 2008, s. 1; kurziva originálu odstraněna). Tento fenomén/mechanismus sdílení kognitivních obsahů dává vzniknout psychosociální ontologické doméně, resp. tzv. intersubjektivě. Všechné entity (zejména znalosti), které jsou předmětem tohoto sdílení, se označují jako entity sociální a připisuje se jim reálná existence – zjednodušeně řečeno proto, že mají vliv na smysly vnímatelné dění v doméně času a prostoru. Za předchůdce zájmu o intersubjektivitu se považují zejména Vygotskij, Husserl a Wittgenstein, první explicitnější náčrty konstitutivních vlastností této domény se objevily v sociální

filozofii (srov. Mead, 2015/1934; Merleau-Ponty, 2013/1945; Schutz, 1962; 1966 (k tomu srov. Auer, 2014, s. 110–119; Kaderka, 2013)) a analytické filozofii (viz Lewis, 1969; Schiffer, 1972). Konkrétních interpretací nebo konceptualizací fenoménu/mechanismu sdílení dnes existuje větší množství, v současnosti se s nimi lze setkat zejména v rámci teorie komunikačního groundingu (klasickou prací je Clark, 1996; dále viz např. Clark – Brennan, 1991; Stalnaker, 2002; Kecskes – Zhang, 2009). V této práci se opírám o konceptualizaci, jejímž autorem je finský lingvista Esa Itkonen (zejm. 1978; 2003; 2008a; 2008b) a kterou představím níže.

2.2 Koncept sdílených znalostí

Podle Itkonenovy verze ontologického „socialismu“ je jazyk primárně sociální nebo sociálně-psychologický (a nikoliv individuálně-psychologický či jiný) fenomén. Je tvořen souborem obrovského množství sociálních entit – fonologických, gramatických, sémantických a distribučních jazykových pravidel. Každé jazykové pravidlo R je podle Itkonena sociální entitou, je-li tzv. předmětem tříúrovňových, sdílených znalostí (*three-level knowledge, common knowledge*), tj. pouze tehdy, když jsou pro R a prakticky pro každé dva členy nějakého řečového společenství, reprezentované níže osobami A a B (C, D atd.), splněny tři následující podmínky:

- (1) A ví-1, že R
- (2) A ví-2, že B (C, D atd.) ví-1, že R
- (3) A ví-3, že B (C, D atd.) ví-2, že A ví-1, že R

Jak se získávají, resp. jak já (= A) získám informace na jednotlivých úrovních (1–3)? Třemi specifickými kognitivními procesy (viz Itkonen, 2008b). Znalost první úrovně je mi dostupná pomocí *introspekce* do mého vlastního jazykového po/vědomí; ta je sice nespolehlivá, sám se můžu snadno mýlit a kontrolu mi můžou poskytnout jen ostatní UJ (viz tzv. argument proti soukromému jazyku; Glombíček, 2006), neexistuje k ní však žádná alternativa (viz Itkonen, 2008b, s. 17).

Znalost druhé úrovně získám pomocí *empatie* (= zprostředkované introspekce). Jak se od introspekce (= introspektivně získané znalosti) dostanu k empatii (= empatií získané znalosti)? Ve třech následujících krocích: 1. právě vím (nebo jsem schopen vědět), že R; ⇒ 2. věděl bych, že R, kdybych byl v situaci S; ⇒ 3. věděl bych, že R, kdybych byl B (C, D atd.) a byl v situaci S; odtud vím-2, že B (C, D atd.) ví-1, že R, resp. mám nárok u B znalost-1 první úrovně očekávat. O tom, zda byl můj nárok oprávněný, lze uvažovat na základě konceptu viny za narušení hladkého průběhu interakce – nesu za něj vinu já, neboť mi mělo být jasné, že dané pravidlo můj interakční partner nemůže znát,

nebo můj interakční partner, neboť jeho neznalost pravidla je překvapivá a nebylo možné ji předpokládat?

Znalost třetí úrovně získám pomocí procesu, který Itkonen označuje jako *intuice* (= konvencionalizovaná empatie). Jak se od empatie dostanu k intuici (= intuitivně získané znalosti)? Opět ve třech krocích (na příkladu významu): 1. (jakožto A) díky introspekci vím, že právě teď výrazem *pes* míním význam ‚pes‘; ⇒ 2. díky empatii vím, že i ostatní (tj. B, C, D atd.) mohou výrazem *pes* mínit nebo mínili význam ‚pes‘, díky empatii taky vím, že když jsem jí schopen já sám, je jí schopen i B (C, D atp.), který díky ní ví-2 (může vědět-2), že já vím-1, že *pes* znamená ‚pes‘; ⇒ 3. díky intuici vím, že výraz *pes* znamená ‚pes‘, tj. že výrazem *pes* by se měl mínit význam ‚pes‘ a nic jiného. To mě, když ne zavazuje, tak „tlačí“ k tomu, abych výraz *pes* podle toho používal, chci-li být komunikačně úspěšný (viz Itkonen, 2008b, s. 18). Sdílené znalosti mají inherentně normativní charakter – jde o pravidla, v případě lingvistiky o jazyková pravidla.

2.3 Normativní „tlak“ a zdroje/příčiny existence fenoménu jazykové správnosti

Vůči každému pravidlu, které sdílím s členy téhož řečového společenství, vystupuji ve dvou rolích. Jednak jsem pravidly zasahován, „tlačí“ mě k tomu, abych jednal v souladu s nimi. Jednak působím jako jakýsi „pasivní agent“ tohoto normativního tlaku. Mějme např. toto jednoduché pravidlo R, že slovo *pes* znamená ‚pes‘, resp. že slovo *pes* se užívá jako odkaz na PSA (a ne např. na KOČKU atd.). Představme si, že před sebou mám PSA a KOČKU, PES se mi líbí, KOČKA nikoliv a chci to sdělit svému interakčnímu partnerovi, tj. chci, aby věděl, že se mi líbí právě PES.

Sdílím-li se svými komunikačními partnery (B, C, D atd.) pravidlo R, jsem tímto pravidlem „tlačen“ ke konkrétnímu jazykovému jednání, totiž k tomu, abych ve větě „To je ale krásný ...“ na prázdné místo dosadil (např. z dvojice slov *pes* a *kočka*) právě slovo *pes*. Jak to? Ví-1, že R, tj. že když se odkazuje na PSA, používá se k tomu slovo *pes*. Ví-2, že totéž ví-1 i B – díky empatii (viz výše) ví-2, že kdyby chtěl k PSŮVI odkázat B, udělá to, resp. *měl by* to udělat stejně jako bych to na jeho místě udělal já, totiž slovem *pes*. A ví-3, že B ví-2 o této mojí znalosti-1 – když můžu já díky empatii vědět-2, co ví-1 B, vím také, že B může díky empatii vědět-2, co ví-1 já, a odtud tedy můžu vědět-3, že B ví-2 o tom, co ví-1 já. Ví-3 tak, že když řeknu slovo *pes*, bude B mé jednání interpretovat opravdu jako odkaz na PSA, a nikoliv na KOČKU. A právě v této mé znalosti-3 o tom, co o mých znalostech-1 ví-2 má interakční partneři (B, C, D atd.), je zdroj nebo příčina „tlaku“, orientujícího mě k tomu, abych jednal v souladu s pravidlem R. Chci-li se s B hladce dorozumět, *musím* na PSA odkázat slovem *pes*, neboť vím, že B ode mě očekává, že budu slovo *pes* používat právě jako odkaz na PSA, a ne na KOČKU atp. Pro úplnost je třeba přiznat, že ne všichni filozofové by s oním *musím* souhlasili (viz např. Kořátko, 2013, a literaturu pro i proti tam uvedenou). Argument tu lze jen stručně naznačit. Jeho

jádrem je následující Wittgensteinova myšlenka: „Intentions to speak presuppose the existence of norms [= pravidel; MB]. To paraphrase Wittgenstein: ‚say *abc* and mean ‚It is raining‘!‘ The point is that you cannot succeed unless there has been some preceding practice where *a*, *b*, and *c* have been invested with the corresponding meanings“ (Itkonen, 2003, s. 136; srov. též Itkonen, 1978, s. 182–186).

Sdílím-li se svými interakčním partnerem (B, C, D atd.) pravidlo R, vystupuji však zároveň i v roli jakéhosi pasivního agenta, „tlačícího“ k právě takovému, a ne jinému jednání své interakční partnery. Nacházím se vlastně v roli, v níž byl můj komunikační partner B (C, D atd.) ve výše uvedeném popisu (aspektu) situace, kde jsem byl sdíleným pravidlem „tlačen“ ke konkrétnímu jednání já. Sledujme: Ví-1, že R, tj. že když se odkazuje na PSA, používá se k tomu slovo *pes*. Ví-2, že totéž ví-1 i B, a to díky empatii: ví-2, že kdyby chtěl k psovi odkázat B, udělá to stejně, jako bych to udělal já, totiž slovem *pes*. Tato znalost-2 je pro mou roli agenta normativního tlaku zásadní. Stává se součástí/předmětem znalosti-3 třetí úrovně mého interakčního partnera B (C, D atd.), která ho „tlačí“ k tomu, aby se řídil pravidlem R přesně tak, jak bylo popsáno v „mém“ případě výše.

Tento tlak je přitom přirozený, a to v tom smyslu, že výše popsaným způsobem na sebe vzájemně „tlačí“ v interakcích jednotliví členové řečového společenství sdílející příslušné pravidlo, nikoliv nějaké externí autority (prominentní členové společenství, kodifikace atp.). Jednat v souladu s pravidlem, podvolit se jeho „tlaku“ je pro členy řečového společenství (na této základní jazykové úrovni!) také prospěšné, neboť (jen) takové jednání zajišťuje hladký průběh jazykových interakcí.

3 Předmětná oblast

3.1 Norma – úzus – kodifikace

Díky „socialistické“ konceptualizaci je možné triádě klasických pojmů/termínů norma – úzus – kodifikace přisoudit koherentní, jasně vymezené obsahy. Soubor jazykových pravidel, jimiž jsme se podrobněji zabývali výše, tvoří normu. Takto definovaná jazyková pravidla jsou nejdůležitějšími entitami předmětné oblasti teorie jazykové správnosti. Kolem nich se pak přirozeně orientují entity zbývající – jazykové prostředky (úzus) a věty o pravidlech (kodexy).

Pravidla slouží jako pravidla jazykového jednání (*rule-(non)-following behavior*), jehož prostřednictvím se do času a prostoru, kde jsou pak vnímatelné smysly, dostávají jednotlivé jazykové prostředky. Definujeme-li obsah pravidla jako jednání, které se má, nebo nemá uskutečňovat (viz von Wright, 1963, s. 70–92), jsou jazykové prostředky zásadní součástí tohoto obsahu – právě jimi se totiž jazykově jedná. Soubor všech těchto jazykových prostředků, které se kdy dostaly do času a prostoru a jejichž část byla případně zachycena např. v korpusech, tvoří úzus. Pravidla lze porušovat, tzn. že

v úzu lze nalézt jak prostředky, které jsou s pravidly v souladu, tak prostředky, které s nimi v souladu nejsou.

Pravidla se zachycují v tzv. větách o pravidlech (VoP; *rule sentences*) – liší se tedy předmět (= pravidlo) od jeho popisu (= VoP). VoP se mohou snažit pravidla zachycovat tak, jak jsou v aktuální okamžik skutečně sdílena (i tak ovšem mohou být ve vztahu k odpovídajícím pravidlům sestaveny dobře, nebo špatně), případně se mohou snažit realitu sdílení pravidel nějak ovlivňovat, spravovat ji. Existuje-li pro daný jazyk kodifikační příručka, obsahuje VoP (ať už jakéhokoliv z výše uvedených typů).

3.2 Jazyková změna, jasné a nejasné případy

Jazyková pravidla a jazykové prostředky se střetávají („contact each other, or merge into each other“; Itkonen, 1978, s. 153) v procesu jazykové změny. Z pohledu ontologického „socialismu“, tj. z jeho radikálně individualizační a interakční perspektivy, tato změna vypadá (modelově) takto (srov. Say, 2015):

1. Ve výchozím stavu se ± 99 % členů řečového společenství v ± 99 % případů (= okamžiků, kdy má být jazykové jednání řízeno příslušným pravidlem) řídí tzv. starým, původním pravidlem R1; v úzu se tak vyskytují víceméně jen správné prostředky P1 – pokud se vyskytne nesprávný prostředek P2, jde o chybu typu přeřeknutí atp. (což má vyjadřovat ono \pm).

2. Následně se začnou nejdřív někteří a potom všichni členové řečového společenství od tohoto starého, původního pravidla R1 z nějakého důvodu odchylovat ve větším počtu případů. V úzu se od tohoto okamžiku začne objevovat nesprávný prostředek P2, a to s takovou frekvencí, že už to těžko hodnotit jako chyby typu přeřeknutí atp. Zároveň je ovšem ± 99 % členů řečového společenství stále jasné, že tento prostředek je nesprávný, pořád je ruší.

3. Narůstající počet členů řečového společenství se začne od pravidla R1 odchylovat ještě ve větším počtu případů – např. (i) ± 50 % členů ve 25 % případů (a ve zbývajících 50 % členů nikdy), nebo (ii) ± 99 % členů ve 12,5 % (obě situace zajistí, že v úzu se objeví podobný počet nesprávných prostředků). Přinejmenším někteří členové řečového společenství tak budou v úzu konfrontováni s poměrně vysokým, nenáhodným počtem výskytů nepůvodního, nesprávného prostředku P2.

4. V tento okamžik si někteří členové na základě úzu s výskytem (původně a v daný okamžik stále ještě) nesprávných prostředků P2 začnou *osvojovat* nové, nepůvodní pravidlo R2, podle kterého je užití nového, nepůvodního (resp. původně nesprávného) prostředku P2 správné. Jak tento proces osvojování vypadá? UJ si z úzu/interakcí inferují hypotézy o podobě pravidla (viz dále v odd. 4.3), jsou-li tedy v úzu/interakcích vystaveni novému, nepůvodnímu prostředku P2, můžou si nad ním osvojit pravidlo (R2), podle kterého je tento prostředek správný.

5. To dále rozmnoží počet výskytů prostředku P2 v úzu, neboť část členů řečového společenství už tento prostředek produkuje v souladu s novým pravidlem R2, a tedy ve větším procentu případů. I kdyby si, jakkoliv je to nepravděpodobné, v tento okamžik nikdo z členů řečového společenství, kteří kdy sdíleli staré, původní pravidlo R1, toto pravidlo nerekonstitoval v nové, nepůvodní (R2), začnou si ho nad novým územ konstituovat (přinejmenším někteří) „dorůstající“ členové společenství, kteří nejsou „zatíženi“ starým, původním pravidlem, neboť ho nikdy nesdíleli.

6. Jakkoliv to může trvat desítky let, dojde nakonec k tomu, že $\pm 99\%$ členů společenství se v $\pm 99\%$ případů bude řídit novým, nepůvodním pravidlem R2, a v úzu se tak budou homogenně vyskytovat víceméně jen nové, původně nesprávné, ale nyní už jasně správné prostředky P2 – a pokud se vyskytne prostředek nesprávný (P3, ale i P1), půjde opět o chybu typu přerěknutí atp.

Takto konceptualizovaná zcela dokončená jazyková změna předpokládá rekonstrukci pravidla (změnu $R1 > R2$) v mysli každého jednotlivého člena řečového společenství – je přitom nasnadě, že tato rekonstrukce těžko proběhne u všech členů současně. Ze „socialistické“ konceptualizace předmětné oblasti jazykové kultury tak vyplývá možnost, nebo dokonce nutnost pohlédnout na předmětnou oblast jazykové kultury z jakési radikálně individualizující perspektivy, zohledňující mysl každého jednotlivého člena řečového společenství (jeho typu).

Podle Itkonena (2008a; 2003, kap. 5, 6, 11), jenž tuto ideu přebírá od Wittgensteina, máme ve stadiích 1, případně 2, a 6 co činit s tzv. jasnými případy (*clear cases*; např. že *pes* znamená ‚pes‘) – tj. s pravidly, jež drtivá většina členů řečového společenství zná díky své intuici tzv. s absolutní jistotou. Jsou-li prostředky, vyskytující nebo vyskytnuvší se v úzu/interakcích s těmito pravidly v souladu, nebo nikoliv (jsou-li správné, nebo nesprávné), je tak jasné čistě už na základě intuice a není to třeba zjišťovat výzkumy. Tato pravidla jsou důležitá pro filozofii jazyka, jejich (deskriptivně-)lingvistická hodnota je však nízká (viz Itkonen, 2003, s. 20–21). Např. z hlediska jazykověporadenské praxe jsou nezajímavá, neboť tazatelům je obvykle správnostní status odpovídajících prostředků s jistotou známý i bez rady lingvistů, a nebývají proto běžně předmětem dotazů.

Ve stadiích 2, resp. 3, až 5 máme ovšem co do činění s tzv. nejasnými případy (*less-than-clear cases*), tj. s pravidly, o nichž toto neplatí. Jsou-li prostředky, vyskytující nebo vyskytnuvší se v úzu/interakcích s těmito pravidly v souladu, nebo nikoliv, jsou-li správné, nebo nesprávné, UJ s jistotou nevědí. V úzu/interakcích se to projevuje tím, že tam nacházíme ve větší či menší míře dvojice (případně trojice atd.) konkurenčních jazykových prostředků. Při rozhodování o správnosti takových prostředků pak už není možné vycházet pouze z intuice, ale je třeba zapojit empirické nebo experimentální metody. Tento typ pravidel je z hlediska lingvistiky, a zejména teorie jazykové správnosti naopak velmi zajímavý a důležitý. Odpovídající prostředky jsou např. obvyklým předmětem dotazů na jazykovou poradnu.

S nejasnými případy mohou být spojeny dvě modelové situace. Zaprvé může existovat např. 60 % členů řečového společenství, kteří se v ± 100 % případech řídí pravidlem R1, podle něhož je správný prostředek P1, a 40 % jeho členů, kteří se v ± 99 % případů řídí pravidlem R2, podle něhož je správný prostředek P2 (tomu se velmi blíží např. výskyt futurálních tvarů *budu se soustředit* vs. *soustředím se*; viz L. Veselý, 2011). Tato situace může být relativně stabilní. Z perspektivy konkrétních UJ je vždy jeden z prostředků P1 vs. P2 správný a jeden nesprávný. Z perspektivy jazyka, a to je zásadně důležité, však nelze říct, že některý z těchto prostředků je správný tzv. absolutně, jeho ne/správnost je třeba relativizovat vzhledem k jednotlivým členům řečového společenství, což je typ relativizace, o kterém se v jazykové kultuře pokud vím neuvažovalo.

Zadruhé tu může být ± 99 % členů řečového společenství, kteří sdílí pravidlo R1, podle něhož je správný původní, dosavadní prostředek P1, ale např. ve 40 % případů se od tohoto pravidla – lhostejno z jakého důvodu – odchylojí (používajíce prostředek P2). Tato situace je spíš nestabilní, jde o jedno ze stadií jazykové změny. Za těchto okolností jsme v situaci, kde „social control inherent to norms decreases“ (Itkonen, 2003, s. 34). V tomto případě nelze říct, zda je prostředek P2 (nebo P1) správný ani z perspektivy konkrétních UJ – staré pravidlo R1 je často porušováno, jeho pozice je oslabována, ale ne všichni UJ si rekonstituovali pravidlo R1 v pravidlo R2, a v daný okamžik je tak nepovažují za (jistě) správný ani původní prostředek P1, ani nový prostředek P2. O tom se pokud vím v jazykové kultuře také neuvažovalo.

3.3 Řečové společenství a komunikační situace

Jak jsou mezi členy řečového společenství distribuovány znalosti sdílených jazykových pravidel? Jakkoliv jde o dvě strany téže mince, lze na tuto otázku odpovědět jednak z perspektivy pravidel (resp. „jazyka“), jednak z perspektivy jednotlivých UJ (resp. řečového společenství).

Z perspektivy pravidel („jazyka“) se pro distribuci jejich znalosti mezi členy řečového společenství ukáže jako důležité především to, že všichni jeho jednotliví členové nemusí znát-3/sdílet a obvykle taky neznají-3/nesdílejí všechna pravidla svého jazyka. Důležité je, že toto neznají-3/nesdílejí může znamenat dvě různé věci. Může jít zaprvé o pravidlo navíc, které UJ z některých skupin znají, zatímco UJ z jiných skupin nikoliv. Z pohledu jazyka neexistuje konkurenční pravidlo; co tato slova znamenají, se tak dá říct absolutně, bez relativizace jednotlivými UJ, neboť všichni, kdo takové slovo znají, mu na základě téhož pravidla připisují tentýž význam. UJ, která taková pravidla sdílejí, je znájí s absolutní jistotou. Zadruhé může jít o konkurenční pravidla, která řídí jazykové jednání v téže situaci / v případě (dvou variant) téže jazykové proměnné. Ve stejné situaci se část řečového společenství řídí jedním, a část společenství jiným pravidlem. V této situaci jde o nejasné případy – z pohledu jazyka existují konkurenční pravidla; říct, jestli je správné použít jeden,

nebo druhý odpovídající prostředek tak nelze absolutně, ale jen relativně vzhledem k jednotlivým skupinám UJ.

Z perspektivy jednotlivých UJ (resp. řečového společenství) se lze distribuci znalosti pravidel přiblížit následujícím myšlenkovým experimentem. Vyjděme ze situace, kdy máme členy řečového společenství ze skupin S1–S5 a pravidla z množin P1–P4. Představme si, že pravidla P1 přitom sdílejí všichni UJ S1–S5 (tj. S1 s S2, S1 s S3, S1 s S4, S1 s S5; S2 s S3, S2 s S4, S2 s S5; S3 s S4; S3 s S5 a S4 s S5), pravidla P2 jen UJ S2–S5 (tj. S1 daná pravidla neznají-3, s nikým nesdílejí), pravidla P3 jen UJ S3–S5 (tj. S1–S2 daná pravidla neznají-3, s nikým nesdílejí) a že pravidla P4 sdílejí jen UJ S4 a S5 (tj. S1–S3 pravidlo neznají-3, nesdílejí). UJ ze skupiny S1 tak znají 3/sdílejí (s S2–S5) pravidla P1, UJ ze skupiny S2 navíc znají-3/sdílejí (s S3–S5) pravidla P2 (+ P1), UJ ze skupiny S3 navíc znají 3/sdílejí (s S4 a S5) pravidla P3 (+ P1 + P2) a UJ ze skupin S4 + S5 ještě navíc znají-3/sdílejí (tj. S4 s S5 a S5 s S4) pravidla P4 (+ P1 + P2 + P3). Dále si představme, že množiny P1–P4 můžou čítat od jediného přes desítky, stovky, tisíce až po desetitisíce, či dokonce miliony pravidel a že nemusí být stejně početné (tj. P1 může být složena z desítek, zatímco P2 z milionů pravidel atp.) a že i skupiny S1–S5 se můžou skládat ze dvou (aby pravidlo bylo pravidlem, musí být sdíleno, k čemuž jsou potřeba minimálně dva lidé) přes stovky, tisíce až po miliony osob a že ani ony nemusí být v uvedeném smyslu stejně početné. Máme tu pak něco jako jádrová pravidla P1, která znají-3/sdílejí úplně všichni UJ, periferní pravidla P4, která můžou v nejextrémnějším případě znát-3/sdílet pouze dva členové řečového společenství, a přechody mezi nimi (P2 + P3). Skutečné složitosti distribuce pravidel se pak ještě o něco přiblížíme v dalších třech krocích. Zaprvé, kromě pravidel P1–P4 existují (za stejných podmínek) též pravidla P5–Px a kromě UJ S1–S5 též UJ S6–Sy. Zadruhé je tato situace velmi zjednodušující v tom, že uvedená distribuce pravidel předpokládá podmnožinové uspořádání řečového společenství (tj. $S1 + S2 + S3 + S4 + S5 \supset S2 + S3 + S4 + S5 \supset S3 + S4 + S5 \supset S4 + S5$), zatímco ve skutečnosti budou mít některé z množin S1–Sy také průniky a některé z nich budou bez průniků. Zatřetí, některá pravidla z množin P1–Px můžou být jasné, zatímco některá nejasné případy.

Posuzovat správnost jazykových prostředků lze samozřejmě pro jakkoliv definovanou komunikační situaci. Primárním úkolem teorie jazykové správnosti by však mělo být popisovat správnost prostředků vzhledem ke specifickému typu vyšších (prestižních) komunikačních situací. Je třeba počítat s existencí (mj. těchto) dvou druhů pravidel: (1) distribučně volných a (2) distribučně vázaných. Rozdíl mezi nimi lze popsat pomocí von Wrightova (1963, s. 77) pravidlového komponentu (c), tj. podmínek, za nichž se obsah pravidla ne/má uplatňovat. Oblast platnosti prvního typu jazykových pravidel není ničím omezoována, platí za všech podmínek nahlédnutých jako komunikační situace a jejich typy, zatímco s druhým typem jazykových pravidel je to přesně naopak: oblast jejich platnosti je omezena, platí jen za určitých podmínek, tj. jen v určitých komunikačních situacích.

Komunikační situace jsou nediskrétní, tvoří kontinuum. Jaké typy komunikačních situací rozlišit a jak se s tím metodologicky vyrovnat? V rámci teorie jazykové správnosti (a z pozice ontologického „socialismu“) se nabízí tuto otázku nahlédnout z perspektivy toho, jaké delimitace (výseky) komunikačnėsituačního kontinua si UJ vytvářejí a uplatňují jako součást von Wrightova pravidlového komponentu (c). Vezměme si, že členové řečového společenství sdílejí (mj. i) tyto čtyři druhy distribučních pravidel, v jejichž pravidlovém komponentu (c), tj. v podmínkách, za nichž se obsah pravidla uplatňuje, se objevují diskrétní situační typizace 1, 2, 3 a 4 (které lze popsat jen přirozenými čísly). UJ v pozici produktora jako by se pak rozhodoval, která z těchto jeho diskrétních situačních typizací se nejvíc podobá aktuální, jedinečné komunikační situaci, v níž se právě nachází (lze ji zachytit reálným číslem z daného intervalu 1–4; např. $1\frac{2}{3}$). Podle toho pak volí pravidlo, jímž se bude řídit: Vyhodnotí-li, že aktuální, jedinečná komunikační situace, v níž se právě nachází, má hodnotu např. $1\frac{2}{3}$, a blíží se tak nejvíc jeho situační typizaci s hodnotou 2, nebude / neměl by v ní užívat prostředky řízené distribučními pravidly se situačními typizacemi 1, 3, 4, ale jen ty, které jsou obsahem buď distribučně volných pravidel, nebo pravidel se situační typizací 2.

O tom, s jakými situačními typizacemi uživatelé (českého národního) jazyka pracují, tj. jaké typizace jsou (coby náplně von Wrightova podmínkového komponentu (c)) součástí jejich sdílených pravidel, komplexnější poznatky bohužel chybí. Je tak nutno se omezit na konstatování toho, co se zdá být neproblematické. Uživatelé (českého národního) jazyka rozlišují přinejmenším tyto dvě situační typizace a s nimi spojené soubory jazykových prostředků: nižší a vyšší (srov. Homoláč – Mrázková, 2014). Jakkoliv je situace bezpochyby složitější, z metodologického hlediska je toto rozlišení pro počáteční fáze výzkumného programu teorie jazykové správnosti zcela dostačující. Jejím prvním úkolem by totiž mělo být zjistit, které nejasné či sporné prostředky jsou správné (= nevyvolávají nenulovou reakci) ve vyšších komunikačních situacích.

4 Důsledky

4.1 Kritérium jazykové správnosti

Jsou-li jazyková pravidla, jak jsme viděli, sociálními fakty, je sociálním faktem i ne/správnost příslušných jazykových prostředků (viz Itkonen, 2003, s. 114; srov. též Clark, 1996, s. 234): „Jazykový prostředek x je ne/správný (pouze) tehdy, když je předmětem sdílených znalostí, že prostředek x je ne/správný.“ Z těchto zdrojů/příčin lze pak odvodit operacionalizovatelná kritéria jazykové správnosti. Kritériem ne/správnosti nějakého jazykového prostředku je jeho ne/soulad s odpovídajícím sdíleným pravidlem: Je-li prostředek (užit) v souladu se sdíleným pravidlem, je správný, není-li (užit) v souladu s ním, je nesprávný.

Jazykový prostředek, který není v souladu se sdíleným pravidlem, představuje (přínejmenším potenciální) problém pro hladký průběh interakce. Vyvolává totiž u jejích účastníků tzv. nenulovou reakci (Homoláč, 1998, s. 141), strhává na sebe pozornost, odvádí ji od (obsahu) sdělení jako takového, prostě je ruší (srov. též koncept povšimnutí v teorii jazykového managementu; např. Marriott – Nekvapil, 2012). Z toho důvodu je podle mě oprávněné hodnotit takové (takto užitě) prostředky jako problematické, tj. negativně. Z této interakční perspektivy je dobře vidět, že nesprávné (nesprávně užitě) jazykové prostředky neškodí jazyku (to je sice silně zažitá, ale nesamozřejmá personifikující interpretace/konceptualizace), ale UJ – účastníkům interakce, a to tím, že je ruší.

Jak se má „socialistické“ kritérium jazykové správnosti k dalším kritériím, o nichž se uvažovalo zejména v české tradici? Většinu těchto kritérií uvádí a detailně rozebírá Trávníček (1942). Jde o historičnost, správnost podle mluvy lidové, úzus „dobrých autorů“, estetičnost a logičnost, útvarovou ústrojnost, úkonnou ústrojnost a jazykový zvyk/obvyčej, díky kterému se prostředek stává součástí normy. Celý tento soubor pak racionalizoval Daneš (1977; 1979) ve svých známých a dodnes a živých kritériích pro kodifikaci spisovné normy/češtiny. Daneš rozlišuje už jen následující tři hierarchicky uspořádaná kritéria: 1. systémovost, 2. adekvátnost (přiměřenost) k funkcím a 3. noremnost. Mezi další kritéria patří např. Uličného (1998) kritérium (vícesložkového) komunikačního rámce, kritérium zdroje kodifikace, a zejména kritérium přijatelnosti (prostředku) z hlediska regionálního chápání spisovnosti, resp. územní akceptovatelnosti jazykového prostředku (Uličný, 1995), nebo Cvrčkovy (2008) kritérium většinové volby mluvčích (frekvence).

S těmito kritérii lze zacházet dvěma modelovými způsoby/taktikami. Prvním způsobem je při rozhodování o ne/správnosti prostředku sečíst splněná a nesplněná kritéria. Převažují-li ta splněná, je prostředek (považován za) správný, převažují-li ta nesplněná, je prostředek (považován za) nesprávný. Kritéria zapojovaná do tohoto způsobu posuzování mají obvykle společné to, že jde o odbornická kritéria lingvistů, jež jsou UJ cizí (= historičnost, lidový jazyk, systémovost, celo/územní akceptovatelnost, většinový úzus), konceptualizují si je jinak než lingvisté (systémovost), případně kritéria, o jejichž ne/splnění budou stejně (chtít) suverénně rozhodovat lingvisté (= adekvátnost k funkcím).

Námítka z pozic ontologického „socialismu“ zní: Co když přes to přese všechno, nebo možná úplně nezávisle na tom, že nějaký prostředek nevyhovuje odbornickým kritériím, existuje množství UJ, kteří se řídí sdíleným pravidlem, podle něhož je takový prostředek správný? Tyto autentické problémy autentických lidí v autentických situacích přitom nejsou řešitelné spekulací lingvistů nad tím, zda konkrétní jazykové prostředky vyhovují jejich odbornickým kritériím – prohlásí-li lingvista nějaký prostředek např. za systémový, ale UJ budou sdílet pravidlo, podle něhož je nesprávný, bude je jeho užití tak jako tak rušit.

Na tyto námitky jako by reagoval druhý možný způsob/taktika posuzování jazykové správnosti, který zvolená kritéria hierarchizuje. O ne/správnosti jazykového prostředku tu s konečnou platností rozhoduje kritérium, které stojí na vrcholu příslušné hierarchie. Náznaky tohoto postupu najdeme už u Ertla (1929/1927), explicitně takto poprvé v českém kontextu postupuje Trávníček (1942) a po něm Daneš (1977; 1979).

Na vrchol hierarchie bylo postaveno kritérium jazykového zvyku, resp. noremnosti, což je namísto vnímat jako rozumný krok vpřed, a to z jediného, ale zásadního důvodu. Jde o kritérium, které je nezávislé na lingvistech a vlastní UJ (v interakcích), čímž překonává výše uvedené námitky proti odbornickým kritériím. O tom, co je díky jazykovému zvyku součástí normy, co je noremní (\approx v souladu se sdílenými pravidly), tu rozhodují primárně propojené obsahy myslí a jednání UJ (\approx sdílená jazyková pravidla), nikoliv lingvisté, kteří o tom, co je ne/správné, mohou (a měli by) rozhodovat teprve sekundárně – až na základě poznání těchto obsahů a jednání (\approx poznání toho, kteří UJ ne/sdílí která pravidla).

Za jediné skutečné kritérium (pro posuzování) jazykové správnosti je na místě považovat ne/shodu s jazykovým pravidlem, jak ho členové řečového společenství sdílejí. Jakkoli v takovém případě zkoumáme obsahy myslí/mozků jednotlivých UJ, není na takto zjištěných skutečnostech nic subjektivního. Danešovskou terminologií řečeno, tyto „charakterizační výroky“, tj. zjištění, že podle těch a těch UJ je ten a ten prostředek ne/správný, je na místě považovat rovnou za „výroky hodnotící“, tj. za tvrzení, že ten a ten prostředek je (podle těch a těch UJ) ne/správný. Zmíněná zbývající kritéria systémovosti a funkční adekvátnosti tak lze nahlížet nejspíš jen jako faktory, které mohou urychlovat nebo retardovat či blokovat, jestli uživatelé jazyka začnou sdílet pravidla o ne/správnosti zvažovaného prostředku.

4.2 Nenulová reakce a sankce

Vyskytne-li se v interakci (správný) jazykový prostředek, který je v souladu s odpovídajícím sdíleným pravidlem, vůbec nic se nestane. Vyskytne-li se ovšem v interakci (nesprávný) jazykový prostředek, který v souladu s příslušným sdíleným pravidlem není, vyvolá to tzv. „nenulovou reakci příjemce“ (Homoláč, 1998, s. 141; zvýraznění MB). Nebo jinak řečeno, „[i]t is quite obvious, however, that normativity, and therefore also intuition, also have an experiential side, which rises to the level of consciousness always when norms are broken“ (Itkonen, 2003, s. 90), přičemž „a norm cannot be broken without people realizing that it has been broken“ (Itkonen, 2008b, s. 22). Doklady, na jejichž základě lze rozhodnout o jazykové správnosti nějakých prostředků, jsou tedy čistě negativní, přesně v tom smyslu, jak to popisuje politický filozof Carl Schmitt (2015/1922): „The exception is more

important than the rule. The rule proves nothing; the exception proves everything. It confirms not only the rule but also its existence, which derives only from the exception.“

Nenulová reakce je mentální aktivita, která si jednak vyžádá jistou část příjemcovy kognitivní kapacity a jednak zabere delší či kratší časový úsek. Obojí má negativní vliv na hladký průběh interakce, obojí ji ruší, zdržuje. Ten, kdo nesprávný prostředek vyprodukoval, ruší svého interakčního partnera, ten, kdo nesprávný prostředek recipuje, je svým interakčním partnerem rušen. Nenulové reakce je namísto považovat za automatické, vůlí nepotlačitelné: Jakmile dojde k povšimnutí vyskytnuvšího se nesprávného prostředku, je tím na nějaký čas okamžitě zabrána část kognitivní kapacity příjemce. Jakkoliv mohou být někteří UJ k nesprávným prostředkům a jejich produktorům tolerantní, jde o toleranci *ex post*, popsané nenulové reakce s rušivým efektem se samovolně dostává i u nich.

Fenomén nenulové reakce UJ je naprosto zásadní pro výzkumný program teorie jazykové správnosti. Vzhledem k výše uvedené diskusi je ovšem třeba zdůraznit, že jde primárně o reakci na prostředek, resp. povšimnutí si odchylky vůči internímu, účastníky interakce sdílenému pravidlu. Tyto nenulové reakce jsou totiž jediným možným prostředkem, jehož pomocí se dá ověřit/zjistit, zda zvažovaný jazykový prostředek (podvědomě) považují jednotliví UJ za správný, či nesprávný.

Důležitý je rozdíl mezi interakčně projevenou a neprojevenou nenulovou reakcí, tj. tím, zda ten, kdo měl na nějaký prostředek nenulovou reakci, tuto reakci v interakci přímo projeví, nebo nikoliv. Pokud to totiž UJ udělá, lze na porušení sdíleného pravidla, a tedy na (jím pocítenou, prožitou) nesprávnost daného prostředku usuzovat i z dění v čase a v prostoru. Pokud to ovšem UJ neudělá, lze na porušení sdíleného pravidla, a tedy na nesprávnost daného prostředku usuzovat jedině z „dění“ v jeho individuálně-psychologické mysli/mozku – tam je pak třeba hledat nějaký fyziologický „děj“, jehož proběhnutí by svědčilo o tom, že na daný prostředek nenulově reagoval, případně nějaký jeho korelát, který by byl detekovatelný v čase a v prostoru.

Každá projevená nenulová reakce (na prostředek, který se vyskytl v interakci a nebyl v souladu s uživatelským sdíleným pravidlem) působí jako sankce (trest) pro toho, kdo takový prostředek vyprodukoval. Sankce může mít negativní důsledky (1) pro průběh realizace mého komunikačního záměru (znervózním, přestanu se dokonale soustředit na své sdělení atp.), (2) pro jeho výsledek, nebo dokonce (3) pro mě jako takového (sankce je ohrožením mé tváře). Její důležitou funkcí je ovšem negativní zpětná vazba, která dává UJ šanci sladit své jazykové jednání (a pravidlo, které ho řídí) s jednáním (a pravidlem) ostatních UJ. Tyto sankce jsou přirozené, a to v tom smyslu, že pocházejí z interakčního prostředí (při dialogu sankcionuje jeden interakční partner druhého), není nutné (i když možné), aby za nimi stála nějaká externí, např. lingvistická autorita.

4.3 Nabývání pravidel a jejich rekonstituce

V didaktických disciplínách (SLA, FLL, FLT) se liší na jedné straně osvojování jazyka (*language acquisition*), jehož důležitou charakteristikou je to, že je spontánní, neuvědomované, podvědomé, na druhé straně pak učení se jazyku (*language learning*), pro které je naopak charakteristické to, že je řízené, uvědomované, vědomé. Nadřazeným konceptem, zahrnujícím jak osvojování, tak učení, je pak nabývání jazyka, resp. jazyková akvizice (viz např. Štindlová, 2013; Šebesta et al., 2014). UJ si jednak na základě pozorování pravidelností v úzu inferují hypotézy o podobě pravidel a následně si jejich správnost ověřují (případně korigují) a definitivně potvrzují v dalších interakcích (= inferování z úzu ≈ osvojování), jednak se jim pravidla prezentují prostřednictvím VoP (= instrukce ≈ učení). Oba tyto způsoby nabývání, resp. rekonstituování pravidel se přitom prolínají a doplňují.

Nabytí pravidla pomocí inferování z úzu má podle Itkonenova (2003, s. 67; srov. též Itkonen, 2008a, odd. 3.1) schématu tyto tři fáze: zaprvé neznalost pravidla (*ignorance*), zadruhé jeho předběžnou, dosud neupevněnou znalost („*pre-mastery*“) a zatřetí jeho znalost (*mastery*). Pro přechod z první do druhé fáze potřebuje být UJ vystaven příslušnému úzu (inputu, resp. intakeu; viz Bloom, 2015, s. 94), z něhož si může na základě pozorování inferovat hypotézu o podobě pravidla. Ve druhé fázi UJ tento úzus pozoruje, všímá si v něm jistých pravidelností, začíná jim rozumět a na základě toho si podvědomě formuluje, nejspíš jedinou (srov. Trueswell et al., 2013), hypotézu o podobě pravidla a podle té pak jazykově jedná. Přechod z druhé do třetí fáze je pak skokem (*leap*) od „je“ k „mělo by být“, nebo konkrétněji „from observing (and trying to understand) what is done to knowing what ought to be done“ (Itkonen, 2003, s. 66). Jakmile totiž UJ získá díky empatii (= zprostředkované introspekci) a intuici (= konvencionalizované empatii) znalost-3 třetí úrovně o tom, že jeho interakční partneři mají znalost-2 o jeho znalosti-1 příslušné hypotézy, jak si ji inferoval, ztratí tato inference status hypotézy o podobě pravidla a stane se (sdíleným) pravidlem pro to, jak správně jazykově jednat.

Při nabývání pravidla pomocí instrukcí se UJ učí, tj. do paměti vědomě ukládá VoP, které formulují pravidlo, jež by si měl postupem času ideálně osvojit a jímž by se měl dále podvědomě řídit. Naučení (= zapamatování si) VoP nelze ztotožňovat s jeho osvojením, tj. se schopností se při jazykovém jednání odpovídajícím pravidlem podvědomě řídit (srov. R. Ellis, 2005).

Česká tradice rozlišuje spisovný jazyk a jeho normu od dalších útvarů a jejich norem. V případě normy spisovného jazyka se důraz jednoznačně klade na to, že je spolu/utvářena učením se VoP z kodexů. Tento „top-down“ způsob nabývání pravidel vyšší variety skrze VoP má v normotvorném nebo standardizačním procesu bezpochyby důležitou roli, které je třeba věnovat patřičnou pozornost. Zároveň je však třeba vzít s plnou vážností v úvahu i to, že se střetává s fenomény reálně existujícími v doméně intersubjektivit, tj. s velmi komplexní realitou toho, jací UJ

sdílejí která pravidla. Jednostrannou pozornost věnovanou tomuto „top-down“ způsobu je třeba korigovat důkladným (teoretickým i empiricko-experimentálním) zájmem o nabývání pravidel vyšší variety na základě inferování z úzu, tj. „bottom-up“ způsobům. S tímto velmi obvyklým scénářem (Auer, 2014, s. 228), kdy mezi členy řečového společenství (= normovými autoritami) začne být, lhostejno z jakého důvodu, sdíleno místo starého pravidla nějaké pravidlo nové a kodifikátoři, jednotliví experti či modeloví mluvčí/autoři tomu nejsou pomocí svých VoP schopni zabránit, příliš nepočítá ani známý Ammonův (2015) model „sociální institucionalizace norem“.

4.4 Pravidla vs. úzus

Je-li možné jazykově jednat jak v souladu s pravidlem, tak proti němu, tj. porušovat ho, je nutné počítat s tím, že v úzu, a tedy i v korpusech budou obsaženy i nesprávné jazykové prostředky. Čistě na základě (metodologicky) fyzikalistických přístupů je pak velmi obtížné, ne-li nemožné rozpoznat mezi správnými prostředky ty nesprávné. Z toho, co je (v úzu, v korpusech atp.), tedy nelze (v každém jednotlivém případě přímočaře) odvozovat to, co by mělo být (= co je správné). Nebo jinak řečeno, „[s]tejně jako nelze počítat s tím, že se to, co bylo kodifikováno, stane automaticky noremní [= správné; MB], nelze předpokládat ani to, že to, co je součástí spisovného úzu, je noremní [= správné; MB]“ (Homoláč – Mrázková, 2011, s. 209). A to proto, že něco jiného je pravidelnost, zjiřitelná v čase a prostoru a zachytitelná empirickou hypotézou, a něco jiného pravidlo, zachytitelné normativní VoP (Itkonen, 2003, kap. 2).

Zásadní otázkou je, zda, případně jak se dá korpus coby reprezentant úzu zapojit do zkoumání správnosti, nebo nesprávnosti jednotlivých jazykových prostředků (vzhledem ke všem možným relativizacím, tj. v jaké situaci a jak pro koho). V jasných případech, tj. známe-li pravidlo s absolutní jistotou, je korpus irelevantní, ukáže totiž buď jeho $\pm 99\%$, nebo nule blízkou frekvenci a jen tak z jiné strany doplní, zdvojnásobí informaci o poznatku, který už máme díky intuici. Odpověď na otázku, jak je tomu s nejasnými případy, naznačují studie týmu lingvistů kolem Neila Bermela (Bermel, 2010; Bermel – Knittl, 2012a; 2012b), kteří zjišťují, „[w]hat, if anything, do quantitative data from a large scale representative corpus tell us about the way native speakers evaluate these forms?“ (Bermel – Knittl, 2012b, s. 244). Předmětem jejich zájmu je, zda poměrná frekvence vybraných konkurenčních prostředků koreluje se soudy o přijatelnosti (*acceptability judgments*). Jejich studie tedy nemíří přímo k tomu, co korpus vypovídá o nenulových reakcích na sledované jazykové prostředky, které jsou řízeny podvědomými, sdílenými pravidly, ale o jejich hodnocení, které se řídí (jistě též i) uvědomovanými VoP coby obsazích kognitivních komponentů postoje.

Postulovat v nejasných případech, jestli je konkurenční prostředek správný, nebo nesprávný čistě na základě jeho poměrné frekvence, je v zásadě nemožné. Bermel a Knittl (2012b, s. 268)

uvádějí, že je-li poměrná frekvence prostředku v rozmezí 0–49 %, nelze na základě toho o jeho akceptovatelnosti (\approx správnosti) říct vůbec nic („no prediction of acceptability“ (*ibid.*)). Komentují to slovy: „[L]abels we are able to assign based purely on corpus data will not be terribly useful in predicting acceptability“ (*ibid.*). Zásadní roli při posuzování jazykové správnosti jednotlivých prostředků musí mít recepční stránka interakcí (srov. Adam, 2008, s. 25). Korpus jistě může být dobrý sluha, ale byl by zlý pán.

4.5 Pravidla vs. věty o pravidlech

VoP (v kodexu) a sdílené pravidlo jako sociální entita, reálně existující v intersubjektivě myslí můžou být, jak je nasnadě, jednak v souladu, jednak v nesouladu. Rozbor si samozřejmě zaslouží zejména situace, kdy je VoP se sdíleným pravidlem v nesouladu, tj. když VoP X v kodexu říká „správné je / použij prostředek x“, zatímco (jakožto lingvista(-kodifikátor) vím, že někteří) UJ sdílejí pravidlo Y, které říká „správné je / použij prostředek y“. K této situaci lze zaujmout tři stanoviska: (1) nevnímat tento nesoulad jako problém, nechat situaci být, jak je, nesnažit se nesoulad jakkoliv řešit, (2) vnímat tento nesoulad jako problém a řešit ho přizpůsobením VoP sdílenému pravidlu a (3) vnímat tento nesoulad jako problém a řešit ho snahou přizpůsobit sdílené pravidlo VoP.

Z hlediska lingvisty(-kodifikátora) je rozdíl mezi druhým stanoviskem, tj. VoP přizpůsobíme sdílenému pravidlu, a stanoviskem třetím, tj. sdílené pravidlo se snažíme přizpůsobit VoP, rozdílem mezi deskriptivně-normativním a preskriptivně-normativním přístupem. Druhá část obou složenin (-normativní) tu má své opodstatnění – připomíná, že ať už zvolíme druhý, nebo třetí přístup, narážíme v případě pravidel na normativní sociální entity, které reálně existují v intersubjektivě myslí UJ. Explicitní snaha tento fakt z teorie „oddisputovat“ je (z pozice ontologického „socialismu“) zásadní nedostatek Cvrčkova (2008) konceptu minimální intervence (srov. Homoláč – Mrázková, 2011, s. 210–211), z něhož pak pramení řada nedostatků dalších. Vnímáme-li jen prostý rozdíl mezi (kladně hodnocenou) nenormativní deskripcí úzu a (negativně hodnocenou) normativní preskripcí, poměry v předmětné oblasti teorie jazykové správnosti to značně zjednodušuje: „Notice that here the choice is between descriptive–normative and prescriptive–normative, not – banally – between descriptive and normative“ (Itkonen, 2003, s. 139; srov. též Mugglestone, 2016). Ztotožnění deskriptivního s nenormativním vede k problematické pasivní deskripci úzu (srov. výše odd. 4.3), ztotožnění preskriptivního s normativním vede k zakrytí možnosti deskriptivního přístupu ke sdíleným pravidlům.

K nesouladu mezi VoP a pravidlem může dojít dvěma základními způsoby: (1) sdílené pravidlo se promění, všichni členové řečového společenství si rekonstruují původní, staré pravidlo v nové, ale v kodexu zůstane (alespoň po nějaký čas) uvedena původní, stará VoP, kterou kdysi lingvisté(-kodifikátoři) náležitě popsali původní, staré (nyní už) zaniklé či změněné pravidlo

(srov. Filipec, 1995, s. 194), (2) sdílené pravidlo je stále totožné, nemění se, v idealizovaném případě se v daný okamžik všichni členové řečového společenství řídí právě tímto pravidlem, ale lingvisté(-kodifikátoři) se ho snaží pomocí VoP v kodexu ovlivnit, a to typicky buď (a) progresivně, nebo (b) regresivně (např. v důsledku rozběhnutí se procesu, který by vedl k možnosti (1), tj. snaží se zabránit šíření nového pravidla, případně ho, postoupil-li tento proces hlouběji, „znovuoživit“).

Z pohledu UJ je pohodlnější deskriptivně-normativní řešení nesouladu VoP s pravidlem, tj. úprava nebo změna VoP v kodexu, neboť se může dále řídit svým osvojeným, tj. internalizovaným, podvědomým, pravidlem. Preskriptivně-normativní řešení nesouladu VoP a pravidla, tj. snaha ovlivnit pravidla, která už UJ sdílejí, je z jejich hlediska naopak nepohodlné – klade na ně nároky spojené s naučením se, zapamatováním si nové nebo upravené VoP i s jejím následným internalizováním v podobě pravidla (= nabytím nového pravidla nebo re/konstitucí starého pravidla v nové). Tento cíl je ovšem velmi ideální. Možné scénáře, které zabraňují jeho dosažení, jsou např. následující: Jde-li o změnu progresivní (zavádějící nové nebo uměle upravující staré pravidlo; situace (2a) výše), může to u UJ vyvolat odpor. Bouřlivou reakci na snahu Pravidel českého pravopisu z roku 1993 vyjít vstříc jazykovému vývoji a kodifikovat progresivní varianty bohatě dokumentuje Bermel (2007). Jde-li o změnu regresivní (bránící roz/šíření nového pravidla; situace (2b) výše), můžou se UJ „spokojit“ s tím, že v kodexu zůstává stará VoP (nekaží se tak jazyk), i když se ve skutečnosti dále budou řídit pravidlem, které už jí neodpovídá.

Aby VoP mohla ovlivnit prostředky v úzu, tj. aby UJ (který v daný okamžik sdílí nějaké jiné, konkurenční pravidlo) začal používat prostředky, které jsou jejím obsahem, musí být příslušné preskriptivní VoP (1) nejdříve vystaven, (2) si ji musí zapamatovat, tj. naučit se ji (= akceptovat ji a být schopen a ochoten se jí vědomě řídit) a konečně (3) si ji musí či může osvojit (= řídit se podvědomě odpovídajícím pravidlem, internalizovat si ho). Každý krok s vyšším pořadovým číslem předpokládá úspěšné dosažení cíle v kroku s pořadovým číslem nižším a každý takový cíl je obtížněji dosažitelný, resp. jeho dosažení na základě VoP je víc nesamozřejmé.

Je to však důvod k tomu, aby lingvisté(-kodifikátoři) rezignovali na tvorbu VoP? To jistě ne, jen to na ně při jejich tvorbě, zejména chtějí-li tvořit deskriptivně-normativní VoP, klade velmi přísné nároky. Primárním smyslem tvorby VoP by mělo být cosi jako profylaxe (= lingvista jako streetworker, sociální pracovník) – UJ, kteří pro daný případ nesdílejí žádné pravidlo nebo ho neznají s jistotou, by mohli v kodexu najít VoP, která by jim pomohla vybrat a použít správný nebo méně problematický prostředek. Teprve sekundárně a jako vedlejší efekt této funkce by měla VoP v kodexu sloužit také jako *ex post* nástroj pro rozsouzení toho, kdo nejednal jazykově správně (= lingvista jako soudce). V této funkci však, jak jsme viděli výše, není VoP nevinná, neboť problémy nejen *ex post* a *pro futuro* řeší, ale také je může vyvolávat.

Literatura:

- ADAM, Robert (2008): Variantnost obyvateľských jmen a jazyková kultura (Nad článkem P. Chalupové a F. Štíchy). *Naše řeč*, 91(1), s. 21–25.
- AMMON, Ulrich (2015): On the social forces that determine what is standard in a language – with a look at the norms of non-standard language varieties. *Bulletin suisse de linguistique appliquée*, 3, s. 53–67.
- AUER, Peter (2014): *Jazyková interakce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- BERMEL, Neil (2007): *Linguistic Authority, Language Ideology, and Metaphor: The Czech Orthography Wars*. The Hague – Berlin – New York, NY: Mouton de Gruyter.
- BERMEL, Neil – KNITTL, Luděk (2012a): Morphosyntactic variation and syntactic constructions in Czech nominal declension: corpus frequency and native-speaker judgments. *Russian Linguistics*, 36(1), s. 91–119.
- BERMEL, Neil – KNITTL, Luděk (2012b): Corpus frequency and acceptability judgments: a study of morphosyntactic variants in Czech. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 8(2), s. 241–275.
- BERMEL, Neil (2010): Pilotní studie o vztahu mezi korpusovými daty a soudy o přijatelnosti konkurujících si tvarů. In: Marie Krčmová et al., *Integrace v jazycích, jazyky v integraci*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 51–62.
- BLOOM, Paul (2015): *Jak se děti učí významu slov*. Praha: Karolinum.
- CLARK, Herbert H. – BRENNAN, Susan E. (1991): Grounding in communication. In: Lauren B. Resnick – John M. Levine – Stephanie D. Teasley (eds.), *Perspectives on Socially Shared Cognition*. Washington, D.C.: American Psychological Association, s. 127–149.
- CLARK, Herbert H. (1996): *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CVRČEK, Václav (2006): *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum.
- CVRČEK, Václav (2008): *Regulace jazyka a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- DANEŠ, František (1977): K dvěma základním otázkám kodifikace. *Naše řeč*, 60(1), s. 3–13.
- DANEŠ, František (1979): Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: Jaroslav Kuchař (ed.), *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, s. 79–91.
- ELLIS, Rod (2005): Measuring implicit and explicit knowledge of a second language: a psychometric study. *Studies in Second Language Acquisition*, 27(2), s. 141–172.
- ERTL, Václav (1929/1927): Řeč a gramatika. In: Václav Ertl, *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praha: Nákladem Jednoty československých matematiků a fyziků, s. 10–16.
- GLOMBÍČEK, Petr (2006): Diskuse o soukromém jazyce. In: Petr Glombíček (ed.), *Soukromý jazyk, pravidla a Wittgenstein*. Praha: Filosofia, s. 9–34.
- HOMOLÁČ, Jiří (1998): K pojetí normy u Ivy Nebeské. *Naše řeč*, 81(2–3), s. 138–147.
- HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (2011): Jazyková regulace jako věc dohody. *Slovo a slovesnost*, 72(3), s. 196–222.
- HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (2014): K stylistickému hodnocení jazykových prostředků, zvláště lexikálních. *Slovo a slovesnost*, 75(1), s. 3–38.
- ITKONEN, Esa (1978): *Grammatical Theory and Metascience: A Critical Investigation into the Methodological and Philosophical Foundations of 'Autonomous' Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins.
- ITKONEN, Esa (2003): *What is Language? A Study in the Philosophy of Linguistics*. Åbo/Turku: Åbo Akademis tryckeri.

- ITKONEN, Esa (2008a): The central role of normativity in language and linguistics. In: Jordan Zlatev – Timothy P. Racine – Chris Sinha – Esa Itkonen (eds.), *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 279–306.
- ITKONEN, Esa (2008b): Concerning the role of consciousness in linguistics. *Journal of Consciousness Studies*, 15(6), s. 15–33.
- KADERKA, Petr (2013): Pragmatika situace. *Slovo a slovesnost*, 74(1), s. 14–40.
- KECSKES, Istvan – ZHANG, Fenghui (2009): Activating, seeking, and creating common ground: a socio-cognitive approach. *Pragmatics and Cognition*, 7(2), s. 331–355.
- KOŘENSKÝ, Jan (1989): *Teorie přirozeného jazyka: Interdisciplinarity, aplikace, prognózy*. Praha: Academia.
- KOŤÁTKO, Petr (2013): Determinanty významu. In: Dan Faltýnek – Vít Gvoždiak (eds.), *Tygramatika: Soubor studií věnovaných prof. Janu Kořenskému k 75. narozeninám*. Praha: Dokořán, s. 11–37.
- LEWIS, David (1969): *Convention: A Philosophical Study*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MACURA, Vladimír (1995): *Znamení zrodu: České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H.
- MACURA, Vladimír (2008/1992): Obrození. In: Vladimír Macura, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Praha: Academia, s. 131–146.
- MARRIOTT, Helen – NEKVAPIL, Jiří (eds.) (2012): Language management approach: probing the concept of “noting”. *Journal of Asian Pacific Communication* [special issue], 22(2).
- MEAD, George Herbert (2015/1934): *Mind, Self, and Society: {The Definitive Edition}*. Chicago, IL – London: University of Chicago Press.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (2013/1945): *Fenomenologie vnímání*. Praha: OIKOYMENH.
- MUGGLESTONE, Lynda (2016): Description and prescription in dictionaries. In: Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, s. 546–560.
- NEBESKÁ, Iva (1996): *Jazyk – norma – spisovnost*. Praha: Karolinum.
- SAY, Sergey (2015): Corpus as a tool in real-time socio-linguistics: the spread of an innovation in the texts of Russian 19th-century writers [online]. Příspěvek přednesený na konferenci *Slavic Corpus Linguistics: The Historical Dimension*. Tromsø, Norsko, 21.–22. dubna. Cit. 26. 1. 2017. Dostupné z WWW: <<http://site.uit.no/slavhistcorp/files/2015/04/Say.pdf>>.
- SCHIFFER, Stephen R. (1972): *Meaning*. Oxford: Oxford University Press.
- SCHMITT, Carl (2015/1922): *Political Theology: Four Chapters on the Concept of Sovereignty*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- SCHUTZ, Alfred (1962): *Collected Papers: I, The Problem of Social Reality*. The Hague – Boston, MA – London: Martinus Nijhoff.
- SCHUTZ, Alfred (1966): *Collected Papers: III, Studies in Phenomenological Philosophy*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- STALNAKER, Robert (2002): Common ground. *Linguistics and Philosophy*, 25, s. 701–721.
- STARÝ, Zdeněk (1992): Funkcionalismus jako omezení. *Česká literatura*, 50, s. 148–158.
- ŠEBESTA, Karel et al. (2014): *Druhý a cizí jazyk: Osvojování a vyučování: Terminologický slovník*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- ŠTINDLOVÁ, Barbora (2013): *Žákovský korpus češtiny a evaluace jeho chybové anotace*. Praha: Filozofická fakulta univerzity Karlovy.
- TESAŘ, Jan (2006/1967–1969): *Traktát o „záchrane národa“: Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace*. Praha: Triáda.
- TESAŘ, Jan (2014/1989): *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor.
- TRÁVNÍČEK, František (1942): O jazykové správnosti. In: Bohuslav Havránek – Jan Mukařovský (eds.),

- Čtení o jazyce a poezii*. Praha: Družstevní práce, s. 105–228.
- TRUESWELL, John C. – MEDINA, Tamara Nicol – HAFRI, Alon – GLEITMAN, Lila R. (2013): Propose but verify: fast mapping meets cross-situational word learning. *Cognitive Psychology*, 66, s. 126–156.
- ULIČNÝ, Oldřich (1995): Spisovná čeština a hodnotová orientace. In: Jana Jančáková – Miroslav Komárek – Oldřich Uličný (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993: sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993*. Praha: Filozofická fakulta univerzity Karlovy, s. 65–71.
- ULIČNÝ, Oldřich (1998): Otázky kodifikace slovanských spisovných jazyků v postkomunistickém období. In: *Česká slavistika 1998: České přednášky pro XII. mezinárodní sjezd slavistů Krakov 27. 8. – 2. 9. 1998*. Praha: Euroslavica, s. 155–160.
- VESELÝ, Luboš (2011): O vidu slovesa soustředit se: Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94(3), s. 134–141.
- VON WRIGHT, Georg Henrik (1963): *Norm and Action: A Logical Enquiry*. London: Routledge and Kegan Paul.
- ZLATEV, Jordan – RACINE, Timothy P. – SINHA, Chris – ITKONEN, Esa (2008): Intersubjectivity: What makes us human? In: Jordan Zlatev – Timothy P. Racine – Chris Sinha – Esa Itkonen (eds.), *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity*. Amsterdam – Philadelphia, PA: John Benjamins, s. 1–14.

Martin Beneš: Přehled odborné publikační činnosti

Spoluautorství kolektivních monografií:

BENEŠ, Martin – ČERNÁ, Anna – DUFEK, Ondřej – CHROMÝ, Jan – KOPECKÝ, Jakub – PRAVDOVÁ, Markéta – PROKŠOVÁ, Hana – PROŠEK, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila – SVOBODOVÁ, Ivana – ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika – UHLÍŘOVÁ, Ludmila (2012): *J sme v češtině doma?* Praha: Academia.

Časopisecky publikované texty:

BENEŠ, Martin (2009): Kdo je laureátem (Nobelovy ceny)? *Naše řeč*, 92(5), s. 268–270.

BENEŠ, Martin (2010): Perspektivismus a jeho kontrola. Na příkladu lingvistiky. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 1(1), s. 71–91.

BENEŠ, Martin – PROŠEK, Martin (2011): Ke konceptu minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 71(1), s. 39–56.

BENEŠ, Martin (2011): K problému kompozicionality jazykového významu. *Naše řeč*, 94(2), s. 57–70.

BENEŠ, Martin (2011): Furlan(d)sko, Furlánsko nebo Friulsko? *Naše řeč*, 94(4), s. 215–221.

BENEŠ, Martin (2012): Psaní velkých písmen v tzv. druhové složce pojmenování. *Naše řeč*, 95(4), s. 169–180.

BENEŠ, Martin (2012): Základní pojmy morfematiky v přístupném a návodném metodickém výkladu. *Didaktické studie*, 4(1), s. 69–77.

BENEŠ, Martin (2012): Zápis rumunských vlastních jmen s monofunkčním písmenem e v koncové slabice. *Naše řeč*, 95(5), s. 265–271.

BENEŠ, Martin (2013–2014): Jak (také) na psaní velkých písmen. *Český jazyk a literatura*, 64(4), s. 162–169.

BENEŠ, Martin (2015): Český zápis problematických pádů polských proprií s jednofunkčním písmenem i v koncové slabice. *Naše řeč*, 98(3), s. 129–138.

BENEŠ, Martin (2015): Máme se vzdát dichotomického pohledu na „jazyk“? *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 6(2), s. 181–191.

BENEŠ, Martin (2016): Jak a proč sociologizovat pohled na jazykovou kulturu. *Naše řeč*, 99(5), s. 227–242.

Příspěvky v kolektivních monografiích:

BENEŠ, Martin (2012): Jazyková norma a možné způsoby jejího zjišťování. In: Světlá Čmejrková – Jana Hoffmannová – Jana Klímová (eds.), *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 807–811.

BENEŠ, Martin (2013): Grafémika a česká grafická soustava. In: Oldřich Uličný (ed.), *Studie k Moderní mluvnici češtiny: 5, K české fonetice a pravopisu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 122–138.

BENEŠ, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila (2013): Úvahy nad současným českým pravopisem. In: Oldřich Uličný (ed.), *Studie k Moderní mluvnici češtiny: 5, K české fonetice a pravopisu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, s. 170–188.

BENEŠ, Martin – PROŠEK, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila (2013): Kodifikace a její role v současné

- společnosti. In: Oldřich Uličný (ed.), *Studie k Moderní mluvnici češtiny: 2, Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, s. 15–24.
- BENEŠ, Martin (2013): Kategorie jedinečnosti ve vztahu k psaní velkých písmen v českém pravopise. In: Slavomír Ondrejovič – Júlia Vrábľová – Anežka Krausová (eds.), *Jazyk a diskurz v kutúrnom a politickom kontexte* [Sociolinguistica Slovaca, 7]. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 268–274.
- BENEŠ, Martin (2014): 16 Z historie českého pravopisu; 52 Morfematika; 117 Tvary zájmena já. In: Markéta Pravdová – Ivana Svobodová (eds.), *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia, s. 81–85; 189–200; 382–383.
- BENEŠ, Martin – PROŠEK, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila (2015): Jazyková kultura v mluvnici. In: Oldřich Uličný et al., *Preliminária k Moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 47–49.
- BENEŠ, Martin – PROŠEK, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila (2015): Český pravopis – teorie i aplikace. In: Oldřich Uličný et al., *Preliminária k Moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 329–343.
- BENEŠ, Martin (2015): Vlastní jména a psaní velkých písmen v češtině. In: Ivana Svobodová et al., *Psaní velkých písmen v češtině*. Praha: Academia, s. 31–62.
- BENEŠ, Martin (2015): Státní útvary, jejich územní části a útvary jejich správního rozdělení. In: Ivana Svobodová et al., *Psaní velkých písmen v češtině*. Praha: Academia, s. 117–145.
- BENEŠ, Martin (2016): Zdroje a kritéria stylových charakteristik jazykových prostředků a jak je zjistit. In: Michaela Lišková – Veronika Vodrážková – Zuzana Děngeová (eds.), *Akademický slovník současné češtiny a software pro jeho tvorbu aneb Slovníky a jejich uživatelé v 21. století: Sborník abstraktů z workshopu konaného ve dnech 29.–30. 11. 2016 v Praze*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., s. 22–23.

Recenze a zprávy:

- BENEŠ, Martin (2010): Časopis *Naše řeč* 2006, 2007 a 2008 [recenze]. *Český jazyk a literatura*, 60, s. 250–254.
- BENEŠ, Martin (2010): Jak psát dějiny lingvistiky. Lingvistické myšlení Ferdinanda de Saussura jako předmět koncepce dějin lingvistiky E. F. K. Koernerera [recenze]. *Naše řeč*, 93(4–5), s. 260–265.
- BENEŠ, Martin (2010): Dorota Zielińska – Proceduralny model jazyka [zpráva]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 1(1), s. 189.
- BENEŠ, Martin (2010): Letní škola lingvistiky 2010 v Dačicích [zpráva]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 1(2), s. 156–160.
- BENEŠ, Martin (2011): Jazykový instinkt od Stevena Pinkera v češtině [zpráva]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 1(2), s. 161–162.
- BENEŠ, Martin (2011): Časopis *Naše řeč* 2009 [recenze]. *Český jazyk a literatura*, 61, s. 195–198.
- BENEŠ, Martin – LEHEČKOVÁ, Eva (2011): Pražské přednášky Denisy Bordag [zpráva]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2(1), s. 150–156.
- BENEŠ, Martin (2011): Petr Kaderka – Česká nekomerční reklama v sociálním kontextu [zpráva]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2(1), s. 160–161.
- BENEŠ, Martin (2011): Renata Dybalska – Sekundarne gatunki mowy w reklamie [zpráva]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 2(1), s. 161–162.
- BENEŠ, Martin – LEHEČKOVÁ, Eva (2012): Pražské přednášky Martina Haspelmatha [zpráva]. *Studie*

z aplikované lingvistiky / *Studies in Applied Linguistics*, 3(1–2), s. 175–180.

BENEŠ, Martin – LEHEČKOVÁ, Eva (2012): Tematická čísla časopisu NŘ [recenze]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 3(1–2), s. 161–167.

BENEŠ, Martin (2012–2013): Časopis *Naše řeč* – obsah 93. a 94. ročníku [recenze]. *Český jazyk a literatura*, 63, s. 91–95.

BENEŠ, Martin (2013): Úskalí odborné lingvistické komunikace. Pavel Novák: *Lingvistika a jazyková realita* [recenze]. *Naše řeč*, 96(3), s. 151–160.

BENEŠ, Martin (2013): Analogie jazyka a DNA [recenze]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 4(2), s. 118–127.

Překlady odborných textů:

Studie:

BARTMIŃSKI, Jerzy (2010): Úhel pohledu, perspektiva, jazykový obraz světa [překlad]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 1(1), s. 113–132.

ITKONEN, Esa (2015): Ústřední role normativity v jazyce a v lingvistice [překlad]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 6(2), s. 95–117.

ITKONEN, Esa (2015): O roli vědomí v jazyce a v lingvistice [překlad]. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 6(2), s. 118–136.

Monografie:

ZIELIŃSKA, Dorota (2014): *Procedurální model jazyka: Lingvistika z pohledu teorie modelů empirických věd* [edice Qfwfq, sv. 33; online; překlad]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 268 s. Cit. 30. 6. 2016. Dostupné z WWW: <http://oltk.upol.cz/wp-content/uploads/2013/06/Zielinska-Proceduralni_model_jazyka.pdf>.

WIERZBICKA, Anna (2014): *Sémantika: Elementární a univerzální sémantické jednotky* [překlad]. Praha: Karolinum, 550 s.

Učební texty:

BENEŠ, Martin – ADAM, Robert – BOZDĚCHOVÁ, Ivana – JÍNOVÁ, Pavlína – MARTÍNEK, František – PROKŠOVÁ, Hana – SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2014): *Úvodní jazykový seminář: Výklad a cvičení (s terminologickým slovníkem)* [elektronická publikace]. Praha: Karolinum.

Práce v tisku:

BENEŠ, Martin (v tisku): Co dál s jazykovou kulturou? Několik poznámek ke kritériím jazykové správnosti. In: Oldřich Uličný (eds.). Liberec: TUL.

BENEŠ, Martin – PROŠEK, Martin – SMEJKALOVÁ, Kamila – ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika (v tisku): Interaction between language users and a language consulting center: challenges for Language Management Theory research. In: Jiří Nekvapil – Lisa Fairbrother – Marián Sloboda (eds.), *Language Management Approach: Special Focus on Research Methodology*. New York, NY, et al.: Peter Lang.

ITKONEN, Esa (přijato nakladatelstvím Karolinum; v přípravě): *Co je to jazyk? Studie z filozofie lingvistiky* [překlad]. Praha: Karolinum.